

“בוקר לח בשנת תרל”ח”: הקמתה ונטישתה של פתח תקווה (תרל”ח-תרמ”ב) / משה מגיד¹

האוניברסיטה עברית בירושלים. *Moshe.Maggid@mail.huji.ac.il*

מילות מפתח: ארץ ישראל, שלטון עות'מאני, מאה י"ט, יישוב ישן, אם-המושבות, פתח תקוה, מייסדים, ירקונים, ירקון, קדחת, היסטוריוגרפיה, התיישבות, שמיטה, סופות בנגב, פולמוס ההגירה.

פתח תקווה הוקמה בקיץ תרל"ח (1878) על-ידי שתי קבוצות **שונות** (ה"מייסדים" וה"ירקונים"), ובשני אתרים **שונים** ומרוחקים זה מזה (ה"גבעה" וה"ירקון", בהתאמה). ראשונים הגיעו המייסדים שרכשו אדמות באזור גבוה ומרוחק מהביצות; כעבור מספר חודשים הצטרפו אליהם אישים שונים מירושלים ואוסטרו-הונגריה שרכשו נחלות סמוך לביצות שעל גדות נחל הירקון.

בין הקבוצות התקיימו הבדלים אשר השפיעו רבות על ייסודה, התהוותה ונטישתה של פתח תקווה. בהיבט החברתי: המייסדים נמנו על הזרם המתון של ה"יישוב הישן" בירושלים בהנהגת הרב שמואל סלאנט, בעוד שהירקונים בחרו במנהיגותו הקיצונית של הרב יהושע-לייב דיסקין (יריבו של הרב סלאנט). בהיבט הכלכלי: חוסנם הכלכלי של המייסדים אפשר להם לרכוש אדמות עידית במרחק בטוח מהביצות, ואילו הירקונים שהיו עניים, נאלצו לרכוש אדמות סמוך לנחל הירקון. הצטרפות קנאי "כולל אונגארן" מירושלים החריפה את המתיחות, אלה ראו בהקמת פתח תקווה איום קיומי על כספי ה"חלוקה" ולכן עשו כל שביכולתם לחבל בהתיישבות זו. סכסוכים אלה שהגיעו לשיאם בשנת תרמ"ב (1882) – הביאו לנטישת פתח תקווה.

בספרות המחקר, ולהבדיל בקרב הציבור, רווחה הדעה כי פתח תקווה ננטשה מפאת מחלת הקדחת ושנת השמיטה (תרמ"ב, 1882). אלא שקביעה זו אינה עולה בקנה אחד עם העובדות: ראשית, מרבית המייסדים והירקונים כלל לא התגוררו בה (רובם נותרו בירושלים ומיעוטם ביפו, ורק לעיתים הגיעו כדי לפקח על עבודת הפלאחים). שנית, בכל התעודות העומדות לרשותנו – אין אֶזְפוּר לחללים ממחלת הקדחת! זאת ועוד, בשנת השמיטה, כבשנים קודמות, המשיכו אנשי פתח תקווה להעסיק פלאחים על אדמותיהם (על-פי "היתר מכירה"). מסתבר אפוא, כי הקדחת והשמיטה **לא** גרמו לנטישתה.

מדוע התעלמה ספרות המחקר מהסכסוכים החברתיים כגורם לנטישה? ובכן, בשנה הנ"ל (תרמ"ב, 1882) התחוללו באימפריה הרוסית ה"סופות בנגב" אשר עוררו בעקבותיהן את "שאלת ההגירה". המייסדים והירקונים שהתארגנו להקמתה המחודשת, חששו כי פרסום הסכסוכים ירחיק מהם מתיישבים פוטנציאליים מקרב פליטי הפרעות. בנוסף, ההיסטוריוגרפיה על שלל גווניה ראתה בפתח תקווה – ציון דרך מרכזי בתולדות ההתיישבות בארץ ישראל בעת החדשה, ולכן נטו להציג את מייסדיה כ"גיבורים" שהתמודדו היטב עם פגעי הטבע (הקדחת) ומגבלות ההלכה (שמיטה), ולא כמי שנטשו את אדמתם מפאת הגורם אנושי (סכסוכים חברתיים).

¹ Moshe MAGGID, *The First Attempt to settle in Petach Tikwa (1878-1882)*